

Műemlékrestaurálás és turisztika Kolozsváron és környékén

Kolozsvár területén összesen 188 nyilvántartott műemlék van. Ezek közül 173 építészeti, 1 régészeti, 9 képzőművészeti és 5 történelmi műemlék. Döntő többségüket már példásan restaurálták vagy renoválták, egyeseket a közeljövőben tartároznak. Akad közöttük olyan is, melynek érvényre juttatása a környékén bontást igényel: csakis úgy tud majd beilleszkedni jelentős városépítészeti együtteseinkbe, melyek nem azonosak a stíluskorok építészeti sajátosságaival. Kolozsvárt ugyanis — „a boltzatok városát” — Szebentől, Brassótól eltérően nem jellemzi a zártság és a tömör szerkezet. Változatos vonalvezetésű utcái levegősek. Szabadabb, természetesen alakuló szerkezetéből, kötetlenségéből adódik, hogy a táj, a környező dombok, a Fellegvár a belső városképben is érvényesülnek. Az egy-két emeletes szintet csak ritkán meghaladó történelmi városközpontból a főbb épületek határozottan kiemelkednek. Gyakran kisebb házak övezik a nagyobb épületeket, hangsúlyozva azok monumentalitását. Az enyhe hajlású és lejtésű utcákon legtöbbször néhány épület festői csoportosulása a környező tájelemekkel és növényzettel harmonikus egységet alkot.

Mindezek mellett figyelembe kell venni az egységes városkép és harmonikus együttesek továbbfejlesztésekor, valamint az egyes épületek érvényre juttatásakor, így Kolozsvár történelmi városmagjának végső kialakítása alkalmával azt is, hogy új hatástényezők lépnek a városépítészeti körébe, új anyagok kölcsönhatása, az esti városkép eddig nem eléggé fontosnak tekintett tényezői, sőt a város felszín alatti tereinek hatása és még sok más, a kor nyújtotta anyagi és műszaki lehetőség az építő, alkotó igény és lehetőség kölcsönhatásából. Ha ugyanis kisebb egységekben gondolkodunk, csak egy-egy műemléképület restaurálását, kialakítását tekintjük, csupán szűk korlátok között mozoghatunk, városképi egység így nehezen alakítható ki. Amikor már nagyobb egységeket vagy éppen területeket von be az építész hatókörébe, akkor a funkcionális szervezethez kompozíciós szervezethez is törekszik megoldani új igényeink szerint jóval tágabb körben, a technika és a termelés új lehetőségeivel, a társadalom új igényeit építészeti formába öntve. Csakis így válhat városképileg „szép”-nek ismert és mondott városunk nem csupán részleteiben, de teljességében is azzá.

Kolozsváron ennek az új esztétikai szemléletnek már hagyománya van. Gondoljunk csak az ötvenes évek derekán megindult városszépítési akcióra, amikor néhány év alatt központi utcáink stílusépületeinek földszinti homlokzatait megszabadították a bádorgedőnyös kirakat-ketrecektől. De emlékeztessünk az országos műemlékfelügyelőség vezetete nagy restaurálásokat s a helyi hatóságok és a műemlékbizottság kezdeményezte kisebb, de egyaránt jelentős renoválásokat egész

sorára és történelmi városközpontunknak a kolozsvári tervezőintézetben készült rendezési tervére.

Ugyancsak a városképi egység és a harmóniaélmény fokozásához járul majd az a javaslat is — melyet kidolgozandó műemléktörvényünk figyelembe vehet —, hogy Kolozsvár legfontosabb műemlékei, az elhelyezkedésük szerinti 5 övezetben, csoportosan, a környezetükkel együtt részesüljenek védelemben és gondozásban. Ez az öt műemlékzóna a következő:

1. A történelmi városközpont, vagyis az Óvárat is magába foglaló, Zsigmond kori városfalakon belül eső terület.

2. A kolozsmonostori Kálvária-domb a XIII. századi templomával s a múlt században lebontott kolostora és XI. századbeli temploma megmaradt alapjaival.

3. A Kis-Szamos fölött 60 méter magasan elterülő platón épült (1713—1716) Habsburg Fellegvár földművei, kapui és épületei.

4. A Házsongárd alsó része, amely hazánk területén a legrégebbi még ma is használatban levő temető.

5. A Kalandosok temetője a Kismező; külön temetkeztek ide a középkori eredetű Kalandos Társaság tagjai. Itt található sírköveiket, 1585-től máig, foglalkozásukat jelképező faragványok díszítik. Ez a régi népszokás ma páratlan Európában.

A műemlékvédelem feladatköre így tovább bővül az építészeti együttesek fogalmával és védelmük feladataival. A műemlék-együttesek megbontása káros és helyrehozhatatlan. Egységes kialakításukat a megelőző műemlékvédelem módszerével kell elérni, vagyis a műemléket ne akkor védjük, amikor már a pusztulás határán áll, hanem a város- és falurendezési tervek elkészítésével egyidejűleg, beillesztve az arra érdemesnek tartott műemlékeket. A városkép védelmének megszervezésével, kötelező beépítési és párkánymagasságok előírásával, a műemlék-környéket sértő intézmények és üzemek kitelepítésével elkerülhetjük a műemléki környezet eltorzulását. Ugyanakkor semmilyen gyakorlati szempont sem igazolhatja egy értékes műemlék-részlet megsemmisítését. Körültekintéssel vagy leleményességgel megtalálható érvényrejuttatásuk legjobb megoldása.

Számos sajnálatos esetet lehetne felsorolni, hogy a múltban „korszerűsítés” címén hogyan tettek tönkre műemlékeket, de örömmel értesültünk olyan esetekről is, amikor a közvélemény visszhangja az emlékek-emlékrészek felismert szépségét megvédte a kontár kezektől, és a bontási vagy eltávolítási szándék az előkészítés időszakában félbemaradt. A társadalom helyes magatartása tehát a műemlék egyik legeredményesebb védelmezője. A közösség ilyen magatartását csak felvilágosítás, szakmunkák, cikkek, előadások segítségével, a műemlékek jelentőségének széles körű ismertetésével lehet fejleszteni. Ez iskolai nevelési feladattá is válhatna.

A műemlékekkel azonos bánásmódot igényelnek hagyományos népi épületeink, a jellegzetes utcasorok vagy faluképek, népi ipari és gazdasági épületek, parasztgazdaságok szép berendezéseikkel.

*

Társadalmunk egyre szélesebb rétegében válik tudatossá az, hogy a műemlék az egész nép vagyona, és amellett, hogy kulturális kincsének része, rendszerint *gyakorlati rendeltetésű* nemzeti vagyontárgy is; lakóház vagy iskola, hivatali épület vagy könyvtár, művelődési otthon vagy múzeum, üdülő vagy szanatórium. Műemlékeink városokban, falvakban, a tájban helyezkednek el, azoknak szerves alkotórészei.

A gyakorlati rendeltetés kapcsán meg szeretnék említeni néhány olyan, a közeljövőben sorra kerülő, fontosabb munkálatot, mint a Sebes vára, a gyalui

várkastély, a bonchidai és a szentbenedeki kastély restaurálását, ahol a célszerű gyakorlati rendeltetés párosul a tudatossággal és tervszerűséggel, amihez még hozzájárul a hasznosság kérdése is. Vizsgáljuk meg ezeket a műemlékeket a turisztika és az idegenforgalom szemszögéből.

Előzetesen — tájékoztatóul — lássuk a műemlékek számbeli és milyenségi megoszlását. Kolozs megye területén — Kolozsvártól eltekintve — hivatalosan 97 műemléket tartunk nyilván. Ezek száma azonban, a most készülő új műemléktörvény életbelépésével, az újabb javaslatokat is figyelembe véve, jelentősen növekszik majd. E nemzeti vagyon jelenleg a következőképpen oszlik meg: 7 ház, 35 fatemplom, 43 kőtemplom, 9 kastély és 3 vár, illetve várrom. Ugyanakkor a hivatalos nyilvántartásban egyetlen archeológiai műemlékünk sem szerepel, képzőművészeti műemlék mindössze 1, történelmi műemlék pedig 6.

A térképet nézve elgondolkozhatunk azon is, miként tehetnők műemlékeinket még gyümölcsözőbbé nemzetgazdaságunk részére. Ugyanakkor az is kérdés, miként kapcsolódnak e műemlékek funkcionálisan a turisztikai tájakhoz, vajon megfelelően használjuk őket turisztikai lehetőségeink viszonylatában? További kérdés az, hogyan illeszkednek bele az ország turisztikai egészébe? A térkép továbbviszi gondolatainkat, beszél...

Hazánk legfontosabb idegenforgalmi körlete a tengerpart. Az ide vezető utak legforgalmasabbja, melyen a nyugat felől hazánkba érkező turisták zöme áthalad, az E 15 jelzésű nemzetközi útvonal. A tengerparton kívül, a festői környezetben elhelyezkedő észak-moldvai kolostorok is sok kül- és belföldi turistát vonzanak. Karavánjaik — mint hajdan a kereskedőké — egy kis kitérővel az E 15-ös autóútról Kolozsvártól észak felé térnek a Dés—Beszterce—Dornavatra útvonalon.

Beszterce, több mint száz, meglehetősen jó karban tartott és többé-kevésbé egységes együttest alkotó műemlékével az Észak-Moldvába vezető műút fontos állomása. Ez a nagy múltú város az erdélyi építészet több remekművét tárja a látogató elé.

Természetesen a főbb utakról kisebb-nagyobb kitérők lehetségesek, sőt indokoltak is, hogy csak néhány jelentősebbre utaljak: az Ércheység festői tájai és barlangvilága, a Vlegyásza, a Kisbányai-havasok, amelyeknek szubalpin éghajlata sokáig biztosít téli sportok üzésére kiválóan alkalmas havat, a Tordai- és Túri-hasadéktól fel az Aranyos völgye, a mezőségi tavak vidéke, sósfürdőink, Torda, Kolozs, Szék, Kéró, Désakna s aztán fel Máramaros külön világa, és így tovább.

Figyelembe véve azt a tényt, hogy egyes országok nemzeti jövedelmének jelentős hányadát éppen a turisztika képviseli, rájövünk arra, hogy az eddig épült kempingek, szállodák és mintaszerűen restaurált főbb műemlékeink mellett még jó néhányat ugyancsak időszerű feladat rendbe tenni, hogy kielégíthessük a gyors iramban fejlődő turisztika követelményeit, tovább folytatva hagyományainkat ezen a téren is, hiszen — a rómaiak után — már a XVII—XVIII. században megkezdődött Erdélyben a jó országutak, valamint az út menti fogadók építése. Helyes tehát az az elhatározás, hogy a legforgalmasabb útvonalak mentén több jelentős műemléket restauráljunk és az idegenforgalom szolgálatába állítsunk.

Az E 15-ös nemzetközi műúton, nem sokkal a Királyhágón innen Sebes vára, majd Kolozsvár közelében a gyalui várkastély válik a jövőben üdülőközponttá. Kolozsváron túl a turistákat ugyanezen az útvonalon Torda sósfürdője vagy a Tordai- és Túri-hasadék közelében ugyancsak a közeljövőben jelentősen kibővülő turistaközpont láthatja vendégül, ahonnan viszont a festői Aranyos völgye és Torockó csábíthatja őket egy kis kitérőre.

A Kolozsvárról Désen keresztül Moldva felé indulókat is még két igen reprezentatív, Kis-Szamos menti műemlékünk fogadja majd. Félúton a bonchidai Bánffy-kastély híres parkjával, majd Dés mellett a szentbenedeki soktornyos, impozáns Kornis-kastély.

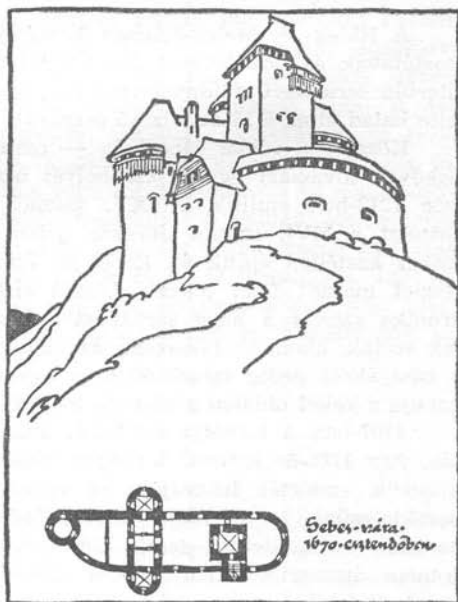
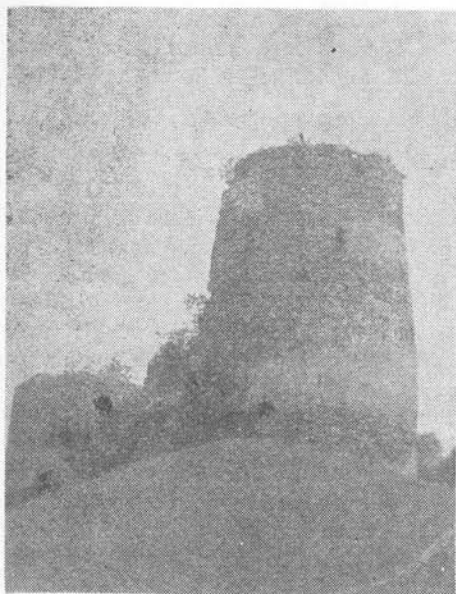
A következőkben térjünk ki részletesebben arra a négy, országos viszonylatban is fontos műemlékre, amelyek restaurálása most kerül sorra.

Sebes vára

A Sebes patak és a Sebes-Körös egybefolyásánál kiugró hegyponkra épült, kítűnő fekvésű vár az alatta húzódó országúton levő egykori „passzuson“, vámhelyként, sokat jelentett. Hozzá tartozott a falvak egész sora, Bánffyhunyad és egész Kalotaszeg, aranybányák és aranymosóhelyek a Sebes patakon.

Királyi várnak épült, 1319-ből maradt fenn a róla szóló legrégebbi oklevél. 1420-tól kezdve a Bánffyaké volt. Kezdetben palánk övezte. A XVII. század második felében, Várad várának eleste után építik ki végleges formájában. Ekkor a kőfallal kerített vár udvarán, a falu felőli részen, újraépített négyszögű torony állt. Ezt hajdan csonka toronynak nevezték. Két oldalsó bástyája kihasadott a várfalak közül, s alattuk nagy, öreg pincék tátongtak. Ezek között emelkedett a palotás ház, a vár legrégebbi épülete. A falsíkból szögletes bástyaszerűen kiugró új hajlék volt a darabontok háza. A vár másik végén a kazamatás, kőakású, öreg kerek torony állt. Kutat is kezdtek ásni benne, de a munkát a kemény kőszikla miatt félbehagyták.

A várat ilyen állapotában írta-rajzolta le mesterien, 1910-ben, az akkor még fiatal Kós Károly. Rajza egyben jól megoldott, kész restaurálási téma is.

Sebes vára (mai felvétel és Kós Károly egykori rajza)

1709-ben bástyáit használhatatlanná tették, és falait is lerontották a császári zsoldosok. Ekkor ugyanis Erdély-szerte a várakat a kormányzat rendelkezésére le kellett rombolni, vagy át kellett alakítani védőművek nélküli kastélyokká.

Sebes vára (Bologa) az Erdélyi Érchegeység Sebes-Körös menti kapuja. Falai viszonylag épségben maradtak ránk. Kalotaszegre és a havasok világára pompás panoráma nyílik onnan. Maga a vár ugyanakkor jól látszik a vasútról és az országútról. Nemcsak a vár, de maga a várhegy is szinte kínálkozik eszményi turista-pihenőhelynek. Restaurálásakor fokozott megfontolást igényel a hiányzó részletek mai felfogású, de környezetükhöz igazodó pótlása. Viszonylag kevés fal-kiegészítéssel és tornyainak, bástyáinak, valamint más részeinek újrafedezésével előnyösen meg lehet oldani a turisták fogadását, elszállásolását, ételmezését, sőt szórakoztatásukat is. A belső udvar a tervező elképzelése szerint szabadtéri színháznak nyújt otthont. Alkalmassá válik majd nyári előadássorozatok rendezésére, de ugyanakkor a vár a közvetlen közelében elterülő falu lakosai részére szabadtéri mozielőadások és ünnepségek rendezési helyeként is szolgálhat. Mivel az országút és a vasút közvetlen közelében fekszik, az Érchegeységbe induló turistáinknak eddig is kedvelt pihenőhelyül szolgált. Mennyivel keresettebb lesz tehát restaurálása után, amikor jól kiépített úton juthatnak fel a várdombra autók és gyalogosok egyaránt. Fekvése folytán hídfőként szerepelhet a sátorosok táborozó helyeként éppúgy, mint motelként és menedékháznak.

Hogy még inkább számot adjunk egy-egy turistaközpont sokrétű lehetőségeiről, gondolom, nem árt, ha az egyikkel minden részletében foglalkozunk. Legegyen ez a következő pihenőhely, Gyalu.

A gyalui várkastély

A Hideg- és Meleg-Szamos összefolyásától nem messze, a most kialakuló duzasztótavak és üdülőövezet szomszédságában, a Szamos és a kapusi völgy között elterülő teraszzerű földnyelvre épült, Kolozsvártól mindössze 19 kilométerre. Mellette halad el az E15-ös jelzésű országút.

Közeliében római táborhely — castrum — nyomait fedezték fel, az ott talált sírkövek lovassági egység székhelyét bizonyítják. Ezt a birtokot írott adatok először 1212-ben említik. A XV. század közepén épült, majd kápolnával bővített kastélyt a XVI. század derekán jelentős módosításokkal, firenzei hatásra, reneszánsz kastéllá építik át. Ebből az építési periódusból számos kőbe faragott műrészlet maradt fenn (Geréb László erdélyi püspök építőtevékenységét jelzik). A krónika szerint a négy sarokbástya közt körös-körül két sorban várták és lörések voltak, ahonnan (akárcsak az ablakokból) szakállas puskákkal és muskétákkal, a bástyákról pedig tarackokkal is egyaránt védhető volt a kastély. Tornyos várkapuja a keleti oldalon a várárok mellett nyílt.

1707-ben a kastélyt ágyúkkal szétlövik, majd 130 évig csak egy részét lakják. Egy 1785-ös katonai térképen akkori alaprajza megegyező a maival. 1836-ban második emeletét lebontják, és egyemeletesként restaurálják. Ekkor épül késő barokk csürje is. 1861-ben leég. 1874-ben a nagyrészt rongált tetőszerkezetét lebontják, és zsindelellyel fedik. Ugyancsak a XIX. században a kastély körüli régi francia díszkertet angol parkká alakítják át. A kastélyon jelentősebb külső és belső átalakításokat utoljára 1911-ben végeznek, belelive romantikus elemeket és stílus-improvizációkat is.

A gyalui várkastélyban 1970-ig mezőgazdasági szakiskola működött, majd az épületet az Országos Turisztikai Hivatal vette gondozásba. Új gazdája azonnal hozzákezdett jelentős turisztikai rendeltetésű átépítése érdekében az előkészítő munkálatokhoz. A tervek szerint húszmilliós befektetéssel 164 ágyas szállás létesül, és 400 személy részére állandó jellegű ételmezést is biztosítanak. Ezek mellett fogadó, uszoda, sportpályák, karbantartó műhely, mosoda és sok mellékhelyiség várja majd a turistákat, ugyanakkor a kastély építészeti jellege mit sem változik. Ebből körülbelül 100 személy első osztályú szállást kaphat. Ugyanakkor még 8—10, stíluskorok ízlésével berendezett lakrész is áll majd a külföldi látogatók rendelkezésére. Ez az idegenforgalmi komplexum — amelynek egy része már kész — magában foglalja majd nemcsak a négy kerek sarokbástyás kastélyt, melynek négyszögű alaprajza 1500 négyzetméteres belső udvart zár körül, hanem a 16 hektáros értékes parkot is, összesen 2200 négyzetméter beépített területtel.

Belső udvarát díszkertté alakítják. A kastély külsejét sötétedés után nem csupán az egyszerű közvilágítás, de szükség esetén dekoratív ünnepi megvilágítás is kiemeli majd. Funkcionális elhelyezés szempontjából az alagsorban lesz a borozó, a nappali bár és a hideg büfé mellett még a gombatenyészet és a pincék is. A földszinten találjuk majd a vendéglőt, a sörözőt és falatozót, valamint a konyhát megfelelő mellékhelyiségekkel, hűtőszobákkal, étel-ital raktárakkal, és a személyzeti öltözőket. A földszint déli szárnyát már a szállodai részleg foglalja el halljával. Az elszállásolást biztosító szobák többsége ezután már az emeleten lesz. A tágas díszterem is az emeleti rész északi szárnyában kap helyet.

A kastély szomszédságában épül a melegített vizű uszoda a hozzá tartozó (25 személyes) bárral és (32 személyes) étkezőterasszal, a mosoda, valamint a transzformátorház és a központi fűtést biztosító kazánház. A késő barokk csűr földszintjén kap helyet a karbantartó műhely és garázs, manzárdján pedig a személyzeti szobák.

A kastélykert távolabbi sarkában épülnek a gazdasági melléképületek. A lovaglást kedvelők részére tartott hat hátszló számára istálló, 200 szárnyast befogadó baromfiudvar és madárház takarmánykonyhával és a két gondozó szobájával, valamint üvegház virág- és zöldségtermesztésre. A változatos és értékes növényzetű angol parkban régi, még a XVI—XVIII. században ültetett fákat is találunk. Tisztásai kiváló pihenőhelyek, olvasópadok, pergolák helyezhetők el rajtuk. A sétányok és utak rendbe hozása után jól hozzáférhetővé válnak a források és a sziklás részek is. Az évszázados fák, az egész park megtisztításával és gondozásával érvényre jut ezek teljes szépsége, ugyanakkor megmarad a gyümölcsös, és újabb pihenőterületeket létesítenek. A csendes helyektől távolabb bőven marad hely sport- és játéktér létrehozásához. A tervezők e lehetőségeket ki is használják. Így kézilabda-, röplabda-, tenisz- és minigolfpályák épülnek, de nem feledkeztek meg a tekézőkről sem. 100 kiskocsi és körülbelül 30 autóbusz részére biztosítottak parkolóhelyet, és természetesen mosórampa is lesz.

A benedeki Kornis-kastély

1592-ben épült, Erdély hosszú életű reneszánsza derekán, Lombardia festői kifejezőmódjának szellemében, de már helyi jelleggel. Ugyanis míg a század első felében a behívott olasz származású vagy az Itáliában tanult építőmestereknél szigorúan tiszta szabályossággal jelentkeznék a formaelemek, a század második felében már a török hódítás felfelé nyomuló éke miatt a közvetlen forrástól mind-

**A szentbenedeki
Kornis-kastély
(A szerző felvételei)**

inkább elszigetelődő Erdélyben a Kolozsváron kialakuló kőfaragó-iskola mesterei válnak a stílus továbbfejlesztőivé. Így jött létre ez az olasz—lombard szellemiségben fogant, de már külön védőrendszerrel ellátott, mozgalmas tömegei festői elrendezésével, helyi jelleggel megépített, árokkal övezett, láncos felvonóhidas, védelmi várkastély is. A bizonytalanságban élők minden irányú védekezésre való berendezkedésével, zömök, vaskos épületei távol állnak az arányok klasszikus megkötöttségétől. Belül a népi elemek fantáziával történt ötvöződéséből formálódott gazdag részletkialakítása.

A XVII. század második felében készültek díszes lépcsőházában a tiszafából gazdag virágdíszesre faragott, évszámos oszlopok s közöttük esztergált bábukon nyugvó karfák. Nagytermének geometrikus jellegű padlója futómintás rajzú volt. Mestergerendákon nyugvó mennyezete díszesre faragott sűrű mennyezetgerendázat között hosszában futó deszkázatból állott. Ez volt az egyetlen, lakóházban levő, de stílusában a korabeli templomkéhez hasonló, futóindás, virágosra festett mennyezet.

A kastélyon jelentősebb bővítéseket és átalakításokat csak a XVIII. században végeztek. Ekkor fejezték be a kaputornyot is.

Az 1948-ig lakott, részben ma is használt, részben pedig fedél nélkül, meglehetősen rossz állapotban levő és állandóan romló kastély helyrehozása nem könnyű feladat elé állítja a restauráló építészt. A tervezést nagyban könnyíti a kastélynak 1696-ból és 1784-ből való — Benkóné Nagy Margit szíves jóvoltából

rendelkezésre álló — leírása, valamint Szabó Dénesnek a kastély teljesen ép állapota idején készült számos fényképfelvétele.

Hogy a várkastély eredetileg — és nem csupán a hagyomány szerint — kolostor volt, azt neve mellett a máig is fennmaradt korabeli pincerészlet, boltozatok, falrészek és a beléjük foglalt gótikus stílusú profilos kő-ajtókeretek bizonyítják.

A várkastély négy sarokbástyás védőrendszeréből két hatszögű alaprajzú bástyát már — sajnos — teljesen lebontottak. A meglevő másik két bástyája közül az egyik ugyanolyan építésű, mint a lebontottak. Kaputornyának sisak nélküli falai jórészt épek. Több más stílusfaragvány mellett ezen találjuk a pálosok cseh-stochowai fekete Madonnájának kőbe faragott domborművű mását.

A még ugyancsak fedél nélküli és leginkább romló kastély kőbe faragott nyílásfoglalatai nagyrészt épek. Ez az épületrész már újraboltozásra és számottevő újralfalazási munkálatra szorul. A restaurálási elképzelések szerint az első szakaszban a további romlások megakadályozása és a munkálatok jobb körülmények között való elvégzése végett az egészséges falrészekről kiindulva, a falak végleges vastagságánál keskenyebb vasbeton vázat emelnek, kiöntik rá a végleges vasbeton koszorút és földemelezt, majd befedik. Az így újra tető alá került épületrészekben aztán a restaurálás második szakaszában gondosan el lehet végezni a munkálatok további részét, a vasbeton váz kőfalba foglalását és számos egyéb részletmunkát.

A bonchidai Bánffy-kastély

Több mint 600 éven át megszakítás nélkül a Bánffy családé volt. Erdély egyik legrepresentatívabb és talán legismertebb barokk kastélya.

Barokk jellege tulajdonképpen átmenet az előző kori típusból; a reneszánsz négy saroktornyos rendszerének emlékét őrzi. Az összkép és a részletképzések tekintetében már valóban a XVIII. század szellemét érzékelteti.

Északi szárnyának alapzata még a római korból származó részleteket foglal magába. A megfeketedett kövekből épült pinceboltozatai még a régi XV. századi kastélyból maradtak ránk. Doboka várának köveiből emelték, hatalmas donjonnal. A XVI., majd a XVII. század folyamán egyre szebben kibontakozó reneszánsz kastély négyszögű, tágas belső udvart zárt körül; négy sarkán kerek bástyák álltak.

Több más erdélyi reneszánsz kastélyhoz hasonlóan a XVIII. század folyamán, a korszellem számára már merevnek tűnő elemeivel, a jó arányú, hangulatos épületet átalakítják pompás barokk kastéllyá, elegáns udvari főbejárattal, simulékonyabb formákkal, mozgalmasabb vonalvezetéssel, helyenként már rokokóba hajló faragványokkal és kovácsoltvas-munkákkal. A kastély keleti feléhez ugyanekkor épül egy remekbeszabott, patkó alakú épületszárny is: a szobor- és urnagalériáiról híres lovarda. Ez magában foglalja a márványjászlás istállókat, faragott kőszlopokon nyugvó csehboltozatos belső tereivel és egyéb, gazdasági épületeket helyettesítő helyiségeket is. Ily módon a kastély a XVIII. század közepén végzett átalakítással és hozzáépítéssel olyan jelleget és „cour d'honneur“-t kap, amely teljesen a kor felfogásába illeszti, és a gyönyörű parkkal együtt az „erdélyi versália“ nevet vívja ki.

A XIX. században is folytatódó átalakítások közül említésre méltó az akkor már több helyen repedezett, hatalmas reneszánsz donjonjának lebontása 1810-

ben. Köveiből 1821-ben épült az empire stílusú, ma is fennálló malom. Magán a kastélyon is végeztek empire, majd klasszicista és romantikus, sőt neogótikus átalakításokat.

A bonchidai kastély mondhatni az erdélyi kastélyok szinte egész építéstörténetét tükrözi folyamatos építkezéseivel. Restaurálása folyamán ezért fokozott figyelmet és gondosságot igényel. A különböző korok hozzáadásainak egymásba fonódása folytán az egyes részletek megtartásának a mikéntje igen bonyolult kérdés. Így a most folyó helyrehozási munkálatoknál a fő szempont az, hogy minden kor értékes stílusjellege megmaradjon mind a homlokzatokon, mind a belső terekben, számottevő újjátervezés nélkül, a történelmi hitelesség tiszteletben tartásával.

Külön érdekessége lesz a rendbehozott kastély keleti szárnyának a lovarda felőli homlokzata. A második világháborúban a németek felgyújtotta kastélynak ezen a homlokzatán a barokk vakolat nagyrészt lehullott. A további vakolatbontásokkal feltárt „in situ” reneszánsz részletek és a barokktól eltérő nyílásritmusok érvényre juttatásával ezután már nem csupán a belsők reneszánsz részletei és gazdag faragványai járulnak a régiségi érték tudatosításához, de a külső, keleti homlokzatán is megjelennek a reneszánsz részletek.

A restaurálási munkálatok megkezdésekor két eltérő vélemény alakult ki a kivitelezési sorrend tekintetében. Az egyik szerint a munkálatokra szánt kezdeti összegből a kastély egyik, még eredeti fedele alatt levő szárnyát kellett volna, úgymond, tetőtől talpig restaurálni, a többi szárnyát csak ideiglenes tetővel ellátni, és egy későbbi restaurálási szakaszban, a szükséges újrafalazások elvégzése után, véglegesen befedni. E sorok írója viszont azt javasolta, hogy jelenlegi állapotában az egész kastély fölé vasbeton koszorút és fődémlemezt öntve, az eredeti fedélszék pontos méreteinek tiszteletben tartásával, véglegesen fedjék be az egész kastélyt, és az épület többi részének a restaurálását később rendre-rendre végezzék el. Az így fennmaradó összegből viszont a parkot kerítsék be, további pusztulásának elkerüléséért.

A ma már bekerített bonchidai park tehát rövidesen — a nagyhírű Piski Arborétumhoz hasonlóan — a természetet és a szép növényzetet szerető nagyközönség rendelkezésére állhat rendbehozott és gondozott állapotában.

A helyreállítás műszaki és művészi teendői, a művészi élménykeltésre irányuló törekvés, az érvényre juttatás restaurálási feladata mellett a hatásköri kérdések tisztázása, az üzemeltetés és az újra funkcióba állítás sok gondot jelent.

A sok épületből álló komplexum egyrészt alkalmas nyári egyetemek szervezésére, alkotóháznak és kutatóintézetnek, másrészt igen fontos idegenforgalmi központtá válhat parkjával, valamint sportpályáival, a mellette folyó Kis-Szamossal és újjáépített gátjával. Mivel a közelben országos hírű fajló-tenyészet működik Zsukon, indokolt — a bonchidai lovarda hagyományait folytatva — lóversenypálya építése is, ami remélhetőleg nagyszámú lósport-kedvelő külföldit is vonz majd, s egyben hazai lóversenyek és keret-edzőtáborok megszervezésére is kiválóan alkalmas lesz.

Az országos műemlékvédelmi bizottság irányításával az egész országban, minden megyében állandó munkálkodás folyik a műemlékek megőrzéséért, restaurálásáért és érvényre juttatásáért. Ma már a műemlék nem mohos kövek halmaza. Sokrétű felhasználhatósága révén mindinkább hasznosabbá és a nemzetgazdaság számára is jövedelmezőbbé válik, és nagyon is hozzá tartozik jelenünkhöz, mint szükségleteink, mai gondjaink egyik kifejezője.

Starmüller Géza